

UOT82: 801.1; 82-1/-9

MAHIRƏ İSMAYILOVA

ƏLİQLULU QƏMKÜSAR FELYETONLARINDA İNAM
VƏ İNANCLARA TƏNQİDİ VƏ İRONİK YANAŞMA

Məqalədə Azərbaycan ədəbi mühitində, xüsusilə “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalında əvəzsiz xidmətləri olan Əliqulu (Qəmküsar) Ələkbər oğlu Nəcəfovun həyatına və yaradıcılığında dini xurafata qarşı qələmə aldığı felyeton janrına nəzər yetirilmişdir. Qələm dostu və ustadı C.Məmmədquluzadə ilə birgə “Molla Nəsrəddin” jurnalının ictimai-siyasi aləmə çatdırılmasında böyük xidmətlər göstərmiş Ə.Qəmküsar “Çirk”, “Ah keçən günlər”, “Statistika”, “Məkkə”, “Şeytan fəhləsi”, “Qara bayram”, “Məşədi”, “İftira”, “Mələki-nəqqal”, “Əshabi-kəhf” və s. bu kimi felyetonlar vasitəsilə cəmiyyətin əksik tərəflərini tənqid edərək, xalq inkişaf yoluna dəvət etmişdir. Təhlil etdiyimiz bu felyetonlar nəticəsində həm dövrünün mütilikdən irəli gələn xalq inanclarının, həm də Əliqulu Qəmküsarın və molla nəsrəddinçilərin insanların inkişafına mane olan inanclara qarşı apardığı mübarizə tədqiqata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Əliqulu Qəmküsar, “Molla Nəsrəddin”, felyeton, inam və inanclar, tənqid.

Azərbaycan ədəbiyyat tarixində və “Molla Nəsrəddin” satirik jurnalında böyük xidmətlər göstərmiş, yaradıcılıq yolunda çox çətin və məsuliyyətli işlərin öhdəsindən gələn, Naxçıvan torpağının yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən biri də Əliqulu Qəmküsardır. O, 1880-ci ildə dünyaya gəlmişdir. Tədqiqatçıların qeydlərinə əsasən Əliqulu Qəmküsarın atası Məşədi Ələkbər “Səbə”, əmisi Məmmədhüseyn Nəcəfzadə “Fani”, ana babası Məşədi Əsəd “Məddah” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışlar [3, s. 7; 8]. Əliqulu Qəmküsarın da ədəbiyyata, şeirə, sənətə olan marağı məhz ziyalı ailəsində böyüməsi ilə bağlı olmuşdur. İlk təhsilini məsciddə, mollaxanada alan Əliqulu burada ərəb və fars dillərini mükəmməl səviyyədə mənimsəmiş, 1893-1894-cü illərdə Naxçıvanda fəaliyyətə başlayan Məhəmməd Tağı Sidqinin “Məktəbi tərbiyə”sində təhsilini davam etdirmişdir. Təhsilini bitirdikdən sonra ömrünün sonunadək ədəbi-mədəni və ictimai-siyasi mühitdə fəallığı ilə seçilən ədib sosial-mədəni tərəqqi uğrunda mübarizədə yaxından iştirak etmişdir.

Şair-publisistin yığcam və dərin yaradıcılığa malik olan fəaliyyətində satirik şeirlərlə yanaşı, felyetonlar da diqqəti cəlb edir. O, qələmə aldığı felyetonları və satirik şeirləri daha çox “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirirdi. Onun buradakı fəaliyyəti felyetonlarındakı tənqidi fikirlərini daha da kəskinləşdirirdi. Ancaq kəskin xarakterli felyetonları qələmə almaq ədibə heç də rahatlıq gətirmədi. O daha çox təqiblərə məruz qaldı, dəfələrlə evində axtarılar aparıldı.

Əliqulu Qəmküsar molla nəsrəddinçi ədəbiyyatda publisistika ilə satirik şeirin növbələşməsi ənənəsinə yenilikçi münasibət bəsləyərək “Molla Nəsrəddin” jurnalında iki müəllifin əvəzinə özünün yazdığı felyetonla satirik şeiri bir yerdə təqdim edirdi. Bu, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbində Əliqulu Qəmküsara məxsus novatorluqdur [1, s. 311; 312]. Qeyd edək ki, felyeton janrı qəzet, jurnal səhifələrində çap olunan əsərlərin, xüsusilə satirik üslubun janrı olub, həm nəsr, həm də şeirlə yazılır. Bu janrdə ictimai həyatın mənfi cəhətləri tənqid edilir. İlk dəfə 1800-cü ildə yarandığı Fransada keçmiş zamanlarda teatr və ədəbiyyat aləmindəki hadisələrə dair məzəli və kəskin tənqidi məqalələr felyeton adlanırdı [6, s. 217]. Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrdə yazmaq ənənəsi XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində inkişaf etməyə başladı.

Əliqulu Qəmküsarın da felyetonlarının əsas tənqid hədəfi insanların elmdən uzaqlaşaraq din altında pərdələnmiş xurafat dolu inanclara inanması olmuşdur. Bu istiqamətdə onun “Çirk”, “Ah, keçən günlər”, “Statistika”, “Məkkə”, “Şeytan fəhləsi”, “Qara bayram”, “Məşədi”, “İftira”, “Mələki-nəqqal”, “Əshabi-kəhf” və digər felyetonları maraq doğurur.

Bildiyimiz kimi, daha qədim zamanlardan insanların həyatında müəyyən inamlar və inanclar mövcud olmuşdur. Hələ heç bir dinin mövcud olmadığı zamanlarda insanlar müəyyən qüvvələrin varlığına inanmış, çətin anlarında onları köməyə çağırmaq düşüncəsi ilə müəyyən ayinlər icra etmişlər. Daha sonralar müəyyən dinlərin yaranması ilə bu inam və inanclar həm çoxalmağa başladı, həm də insanlar arasında qruplaşmalara gətirib çıxardı. Bütün dinlərdə olduğu kimi, islam dininə bağlı olan insanların da çox hissəsinin müxtəlif inam və inancları formalaşmışdır. İnsanların əksəriyyəti dinə elm gözüylə baxdığı halda, bir çoxları cahil yanaşaraq dinin mahiyyətini anlaya bilməmişlər. Elə buna görə də hər zaman saxtakar mollaların, firıldaqçı axundların, yalançı seyidlərin qazanc yerinə çevrilmişlər. Bütün bu cahil insanları, yalançı din xadimlərini müşahidə edən, insanların aldadılaraq var-dövlətlərinin əllərindən alınmasına göz yuma bilməyən Əliqulu Qəmküsar felyetonlarında bu mövzuya dönə-dönə müraciət etmişdir. Əliqulu Qəmküsar “Çirk” adlı felyetonunda Naxçıvanda yaşayan bəzi insanların cahillik səbəbindən pullarını, var-dövlətlərini yalançı axunda verməklə onun çirkli köynəyindən “şəfa” əldə etmələrindən bəhs edir. Bu felyetonda yazıçı cahil həmvətənlərinin timsalında bütün müsəlman aləminin cahilliyini tənqid etməklə xalqın dünyagörüşünü dəyişdirməyə çalışmış, maarifləndirmək üçün mübarizə aparmışdır. Felyetonda oxuyuruq:

“Amma sonra Allah-taalanın bu yazıq Naxçıvandakı bəndələrinə rəhmi gəlib, şəhərimizin vaizi molla Zülənam cənabları mənbərdə vəz əsnasında tərləyib və çirkələnmiş köynəyinin tərini və çirkini onlara şəfa qərar verdi. Belə ki, bu ilin ərzində şəhərimizin hamı müsəlman övrətləri balaca şüşələr götürüb Axundgildən pul ilə o mücərrəb davadan alıb hansı bir qızdırmanın canına və hansı boğazı gəlmişin boğazına sürtdülərsə, filfövr şəfa tapıb, canları bidin və laməzhəb rus həkimlərinin əlindən qurtardı. Əlhəmdülillah, bu il şəhərimizdə bir nəfər də qızdırmalı və naxoş tapılmır” [4, s. 97].

Xalqın bu cür din xadimlərinin saxtakarlığına inanmasını heç cür qəbul edə bilməyən Əliqulu Qəmküsar Axund Molla Hacınin “müqəddəsliyini” vurğulayaraq onun firıldaq hərəkətlərini üstüörtülü şəkildə tənqid edir: “Bu hesabdən gərək ki, qubalı Axund Molla Hacı Babanın təri və çirki diqqədən tutmuş bütün ələcsiz dərdlərin hamısının dərmanı ola. Qubalı qardaşlarıma tövsiyə edirəm ki, qəflət eləməsinlər. Bu cür mömin və dindar alimlər çətin ələ düşər. Allah ki, bu cür nemətləri bizə ehsan buyurub, daha biz niyə pullarımızı xarici həkimlərə verək?” [4, s. 97]. Əliqulu Qəmküsarın yazdığı felyetondan məlum olur ki, Azərbaycanın digər bölgələrindən də Naxçıvana Axund Molla Hacı kimi bir çox din xadimləri gəlib özlərinə qazanc yeri əldə etmişlər. Bu axundun Qubada saxtakarlığının aşkar olması və həmin səbəbdən də Naxçıvana üz tutmasına işarə edən yazıçı “qubalı qardaşlarıma tövsiyə edirəm ki, qəflət eləməsinlər” ifadəsilə məsələyə aydınlıq gətirmişdir.

Bu kimi dini xurafat “Ah keçən günlər” felyetonunda da özünü göstərir: “Və heç unutmaram o vaxtları ki, Ağabala dərviş gürzə-gürzə ilanları bazar dalına töküb oynadardı və sarı kağızda yazılmış ilan, əqrəb duasını paylardı camaata. Novruz bayramında təhvil saxlayıb təhvil suyunun üstündə dava-mərəkə salardılar və ağsaqqal, qarasaqqal o təberrük suyu qarış-qarış elərdilər” [4, s. 100]. Felyetondan aydın olur ki, insanlar yazılmış duaları və dualı sulardan istifadəni bir növ Novruz adət-ənənəsinə də çevirmişlər. Demək olar ki, hər il Novruz bayramında bu xurafat dolu inanclar yerinə yetirilirdi. Bununla insanlar şəfa tapacaqlarına,

işlərinin uğurlu olacağına inanırdılar. Elə ona görə də insanlar xəstəlikdən qurtulmaq üçün həkimə getmək yerinə mollalara, seyidlərə, axundlara gedib dualar yazdırırdılar.

“Ah, keçən günlər” felyetonunda Əliqulu Qəmküsar Naxçıvanda olan pir adlarını da sadalayır. Burdan da aydın olur ki, insanlar dualara, “şəfali” sulara inanmaqla yanaşı, həm də pirlərin, ocaqların kəramətinə inanmış, həmin yerlərə üz tutaraq qurbanlar kəsmiş, dualar etmişlər. Bu felyetonda həmçinin görürük ki, qəzet və jurnalların çap olunması, elm və təhsil yolunda atılan addımlar nəticəsində xalqın bir qismi oyanış mərhələsinə qədəm qoymuş və dini xurafatdan uzaqlaşmağa başlamışlar. Bu isə fırlıdaqçı din xadimlərinin narazılığına səbəb olur ki, publisist bu felyetonu məhz onların baxış istiqamətindən çıxış edərək qələmə alır. Bu da felyetonun əsas məğzini ortaya çıxarmış olur: “Şəhərimizdə olan Qara daşın, Xudu divanənin, Xədiceyi kübranın (Naxçıvanda pir adları) ehtiramı var idi. Arvad, kişi o yerlərə nəzir deyərtilər, ziyarətə gedərtilər... İlan, əqrəb duasının əvəzinə qəzet-jurnal çıxıb. Cavanlarımız oxuyub yoldan-izdən çıxırlar, get-gedə mollalarımızın ehtiramı xalq arasında əskilib, camaatımız şəbeh çıxartmağa, ilan oynatmağa birəğbət olublar. Qara daşa baxan olmur, Xədiceyi-kübrada çıraq yandırmırlar, Xudu-divanəyə ziyarətə getmirlər” [4, s. 100]. Bu pir adlarını sadalamağın başlıca səbəblərindən biri insanların vaxtlarını harada və nələrə sərf etdiyini vurğulamaqdan ibarətdir. Yazıçının insanların pirlərə deyil, məktəblərə, ali təhsil ocaqlarına üz tutmağa, ilan oynatmaq yerinə qəzet-jurnal oxumağa, dünyagörüşünü artırmağa olan mübariz çağırışı onun qarşısında duran vacib məsələlərdən biri idi. Bu oyanışa çağırışın nəticəsiz qalmadığını, cavanların artıq təhsilə yönəldiyini, canlandırdığı obrazın “cavanlarımız oxuyub yoldan-izdən çıxırlar” kimi xurafat təfəkkürünə ironik yanaşmanı ortaya qoyur.

Felyetonda o da qeyd olunur ki, Ordubad, Naxçıvan, Şərur camaatı “mollalar, xanlar, bəylər, hacılar məhərrəmlikdə dəstəyə qoşulmasalar, başlarını yarmasalar biz də qoşulmayaq” [4, s. 100] qərarını verirlər. Əliqulu Qəmküsar bu yolla oxucularına çatdırır ki, əgər din xadimlərinin sizə buyurduğu bu ayinlər bu qədər faydalıdırsa niyə məhz özləri bunları yerinə yetirmirlər. Yazıçı bununla xalqı oyanmağa, yalançı din xadimlərinin oyuncağı olmamağa səsliyə.

İnsanların üz tutduğu pir adlarının sadalandığı digər nümunə isə “Əshabi-kəhf” felyetonudur. “Ah, keçən günlər” felyetonundan fərqli olaraq bu felyetonda Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yerləşən pir adları sadalanır: “Gəncəlilərin canına qurban olduğum göy İmama, bakılıların Bibiheybətə, şamaxılıların Malakan pirinə və Hacı Seyid Əli ağanın qəbrinə, şuşalıların Həzrət Abbas pirinə imanları kamil olduğu kimi, naxçıvanlıların da Əshabi-kəhfə o dərəcədə ixlas və iradələri kamildir. Hətta bu ilin içində iki nəfər bəy vəfat edəndə məxsusən vəsiyyətlər eləyiblər ki, bizim cənazəmizi aparıb Əshabi-kəhfdə dəfn eləyin, tainki yeddi kimsənə olsun doqquz. Və qövm-qəbilələri də aparıb ordaca basdırıblar. Və söz yox ki, indi onların ruhu cənnətdə rəhmət dəryasında üzür. Və ildə yüz minlərlə azarlılar, kor və şikəstlər oralara züvvar olub, gedib sağalıb gəlirlər. Və daha yaxaları dinsiz-imansız rus həkimlərinin əlindən qurtarı” [4, s. 133, 134]. “Əshabi-kəhf” felyetonunun yazılması ilə publisist bu ocağın müqəddəsliyinə kölgə salmamış, sadəcə insanların heç bir şey göstərmədən, heç bir çıxış yolu axtarmadan bütün problemlərinin həll olunmasını bu ocaqdan diləmələrinə insanların acizliyi kimi yanaşmışdır. Əliqulu Qəmküsarı anlamayanlar isə ona kafir kimi baxmış, hər zaman dinsizliklə günahlandırmışlar.

“Əshabi-kəhf” felyetonda ən maraqlı doğuran məsələlərdən biri də insanların öldükdən sonra həmin pirlərdə dəfn olunma istəkləri idi. Bu insanlara görə onlar burada dəfn olunsalar mütləq cənnətlik olacaqlar. Belə inanclar “Mələki-Nəqqal” felyetonunda daha kəskin şəkildə oxuculara çatdırılır. Elə bu səbəbdən də cahilliyin və xurafatın ən ağır formasına “Mələki-

Nəqqal” felyetonunda rast gəlirik. Felyetonda insanların ölmüş ata-analarının, qohum-qardaşlarının sümüklərini qəbirdən çıxardaraq Kərbəla torpağına aparmasından və orada dəfn etdirməsindən bəhs edilir: “Bakıda mərhum və mərhumələrin sümüklərini gordan gora daşımaq bir adətdir. Hər il Kərbəlayi-müəllə ziyarətinə gedən müsəlman qardaşların yüzdə doxsanının torbalarında ya atalarının, ya analarının, qardaşının, qövm-əqrəbalarının sümükləri gərək gedib Kərbəla torpağında dəfn olunsun. Müsəlman qardaşların bu meyit sümükləri daşımaqda nə qədər bica xərcləri olur ki, qəbirdən çıxartmaq bir xərc, ehsan verib molla, tüllab çağırıb məzərxanlıq etmək iki xərc. Xülasə, bir belə xərci çəkə-çəkə Mələki-nəqqala da şəkk gətirmirik. Bu mələk Allah tərəfindən xəlq olunub və onun vəzifəsi Kərbəla torpağına layiq olmayan sümükləri geri götürüb yerinə bir müqəddəs tanrı bəndəsi, əhli-təqva vücudun mübarək sümüklərini aparıb qoymağdır” [4, s. 123]. Əliqulu Qəmküsar felyetonda insanların nəzərinə çatdırır ki, bir halda ki, bu mələyin sümükləri bir qəbirdən digər qəbirə daşmasına bu qədər çox inanırsınız, heç olmasa, bu inamınız tam olsun və bu qədər xərc çəkib sümükləri ziyarətlərə daşımayasınız.

Həqiqətən də, insanların bu cür cahilliyi bir qələm sahibini narahat etməyə bilməzdi. Felyetonda “mələki-nəqqal”la yanaşı “təbib-nəqqal” adlı mələyə inamdan da bəhs olunur: “Mələki-nəqqal Allahın nurundan xəlq olunmuş bir məxluqdur. Odur ki, biz qara palçıqdan xəlq olanlar bunu görməyə qadir deyilik. Ancaq bizim içimizdə Mələki-nəqqalın əmsalı vardır, bunlara təbib-nəqqal adı qoyuruq, təbib-nəqqalların da vəzifəsi həmçinin nəql köçürməkdir. Bunlar insanları dünya evindən axirət evinə köçürürlər və köçmək xəyalına düşən şəxslər köçmək xərcini təbib-nəqqala öz əlləri ilə verib, sonra ölürlər” [4, s. 124]. Felyetonda bəhs olunan mələklər mifoloji varlıqlardır ki, bu cür mifoloji obrazlara folklorun əfsanə, nağıl və dastan janrlarında tez-tez rast gəlirik. Bu cür mifoloji obrazlara olan inam və inanclar fəlsəfə elmində də öz izahını tapmışdır: “Mifoloji şüur dini və ya fəlsəfi şüurdan daha qədim şüur tipidir. O, sinkretikdir və dinin, bədii yaradıcılıq başlanğıcının, əxlaqi norma və məqsədlərin elementlərinin bölünməmiş vəhdəti kimi çıxış edir. Mifoloji şüurda təxəyyüldə canlandırılan, fantastik anlayışlar reallığa çevrilir, həqiqətdə mövcud olan kimi qəbul edilir” [5, s. 11].

Dini xurafata və mənasız inanclara inanmaqla insanların təhsildən, elmdən uzaq düşmələri haqqında səslənən fikirlər “Statistika” felyetonunda daha açıq şəkildə tənqid olunmuşdur. Həmin felyetonda kağızın daha çox harada sərf olunmasının statistikasına nəzər yetirilir və nəzərə çatdırılır ki, bu sahədə birincilik İrana məxsusdur. Əliqulu Qəmküsar bunun elmin inkişafı yolunda deyil, əksinə, avamlıq və cahillik yolunda sərf edildiyini bildirir. Publisist felyetonda kağızın ən çox İranda sərf olunmasının səbəblərini bu cür şərh edir:

“1909-cu ildə İranda kağızın surəti:

Hacı Nəcmüddövlənin təqviminə ki, bütün ilin hadisatını göstərir, 97281 batman Mərənd daşı.

Mərsiyyə və möcüzə kitablarına, köhnə və sinəzən dəftərçələrinə 86235 batman səqət.

İlan, əqrəb, qorxu, bədnəzər, məhəbbət, cadu və kaftarküş dualarına 58921 batman ponzalı.

Bayramda zəfəranlı su ilə yazılan dualara ki, hər dərdin dərmanıdır, 76418 batman min misqal” [4, s. 102]. Felyetonda insanların dualara, cadulara, tilsimlərə inanmaları açıq-aydın ifadə olunmuşdur. Əliqulu Qəmküsar bu cahil işlər üçün sərf olunan kağız sərfiyyatını böyük təəssüf hissi ilə oxuculara çatdırır. Elə bu səbəbdən də yazıçı bu felyetonunu rişxənd və istehza dolu fikirlərlə tamamlayır: “İndi lap arxayın ol ki, yer üzündə əhli-maarif millətlərin birincisi müsəlmandır və mədəni ölkələrin də ən əvvəlincisi İrandır” [4, s. 103].

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 3 fevral 1913-cü ildəki buraxılışında çapa gedən “Məkkə” felyetonundan aydın görünür ki, insanlar boş və mənasız inanclarına görə öz var-dövlətlərini puç edirlər: “Həcc Fürui-dindən olub, onun barəsində danışmaq nəinki “Molla Nəsrəddin”in, bəlkə onun babasının da hünəri deyil və camaat da ki, hər il yüz minlərlə gedib ora yüz min dövəni, camışı, inəyi, qoyunu qurban edib, dübarə pul verib basdırırlar torpağa, bir hikmətdir ki, ona heç kəs əl apara bilməz” (4, s. 110). Yazıcının bəhs olunan felyetonda “Molla Nəsrəddin” jurnalının adını çəkməkdə məqsədi bu cür inanclara bağlı olan insanları xurafatın qaranlığından çəkib çıxardaraq, elmin işıqlı yoluna gətirən həmin jurnalın nə qədər ağır və məsuliyyətli bir işi icra etdiyini göz önünə gətirmək olmuşdur. Felyetonun davamında Ə.Qəmküsar yazır: “Ancaq mənim danışığım ondan ötrüdür ki, öz günümə ağlayıram və hesab eliyirəm ki, ildə bu qədər adam ki, Məkkəyə gedir və çoxu da dərəcəyi-şəhadətə yetişir, onların hər birinə behiştə yetmiş min qəsr zəbərəcəddən, yaqutdan versələr və hər qəsri yetmiş min dəfə bu dünyadan böyük olsa, mən ondan qorxuram ki, bizlərə dəxi cənnətdə yer qalmıya” [4, s. 110]. İnsanlar bu xidmətləri yerinə yetirməklə zənn edirlər ki, onların günahları bağışlanacaq, cənnətdə qəsrlər tikiləcək, var-dövlət bəxş olunacaq. Bu cür inanclar qarşısında publisist cənnətdə yer tuta bilməyəcəyi “narahatlığını” da ifadə etməklə kinayəli gülüş yaradır.

Əliqulu Qəmküsarın əvvəlki felyetonlarda toxunduğu məsələlərə “Məşədi” və “Şeytan fəhləsi” adlı felyetonlarında da təkrar-təkrar müraciət etdiyi diqqətimizdən kənar qalmır. “Daşı deşən suyun gücü deyil, damlalarının davamlılığıdır” atalar sözünə sadıq qalan publisistin də əsas qayəsi insanları bu qaranlıq xurafatdan çıxarmağın vacib olduğunu onlara dəfələrlə xatırlatmaq idi.

“Şeytan fəhləsi” felyetonunda Əliqulu Qəmküsar keçmiş günlərini yad edərək, məsciddə oxuduğu illərdə özünün də uşaqlara qoşularaq bu inancları yerinə yetirdiyini gülüş doğuran ironiya ilə qələmə alır: “Mən uşaqlıqda məsciddə oxuyanda biz yoldaşların çoxumuzun nəzirimiz var idi. Hər il orucluq ayının axır cüməsi bir parça kağız və bir qələmdən götürüb düşərdik bazarın canına və hər kəs rastımıza çıxsa idi, yapışardıq yaxasından ki, əmi, sən getdiyən ağa, bura bir bismillah yaz və hər kəs də boyun qaçırsa idi ki, “mən yazı bilmərəm, savadım yoxdur”, deyərdik yalan deyirsən, müsəlman dediyin hansı, savadı olmadı hansı? Allaha şükür, bir-iki dəqiqədə qırx dənə bismillah yazdırıb aparıb evə, verərdik anamıza, tikərdi bir göy parçaya, bağları qolumuza ki, bizi cəmi dərəcə-bələdan saxlasın” [4, s. 116]. Ramazan ayının son cümə günündə həyata keçirilən bu inancın maraqlı cəhəti onda idi ki, “bismillah” sözünü qırx nəfərin yazması, yazılan kağızın göy parçaya tikilərək qola bağlanması vacib sayılırdı. Bu həm də rəqəmlərə və rənglərə olan inancı da özündə əks etdirirdi. Felyetonda o da aydın olur ki, bu inanc onun uşaqlıq dövrünə təsadüf etmiş, daha sonralar unudularaq dini inanclar cərgəsindən kənar qalmışdır.

İnsanlar dini, mifoloji inanclar ilə yanaşı həm də müxtəlif əşyalara – daşlara, qayalara, ağaclara, hətta heyvanlara da müqəddəs varlıq kimi yanaşmış, onlara tapınmış, onlardan kömək diləmişlər. İnsanların daşlara inanclarını nəzərindən qaçırmayan yazıçı bu haqda “Qara bayram” felyetonunda söz açır və insanların belə xurafatlardan nə zaman arınacaqlarını qəlb ağrısı ilə dilə gətirir.

Bildiyimiz kimi, daşlara inamla bağlı hadisələrə folklorun bir çox janrlarında, xüsusilə nağıl, əfsanə, rəvayət və inanclarda tez-tez rastlaşırıq. Bu inanclar hələ heç bir dinin meydana gəlmədiyi zamanlardan müəyyən xalqlar və tayfalar arasında mövcud olmuşdur. Daşa inanca bağlı geniş məlumatlara doç.dr. Hikmət Tanyunun “Türklərdə daşla bağlı inanclar” əsərində rast gəlirik. Burada qeyd olunur ki, “Qədim Summer, Akkad və Babillərdə fal və cadu üçün daşlardan istifadə olunurdu. Qədim Romada da müqəddəs daşlara xidmət etmək önəmli

işlərdən sayılırdı. Kiçik Asiyadan buraya uğurlu, təsirli, müqəddəs sayılan qara daş gətirilmişdi ki, Roma panteonunda bu daşa böyük əhəmiyyət verilirdi. Makedoniya köçəriləri arasında isə Dilək daşı, Babu daşı, Hacatlar daşı çox tanınmış müqəddəs daşlar sırasında yer almaqda idi. Professor Əhməd Cəfəroğlu daşlarla bağlı məqaləsində qeyd edir ki, uşaqları olmayan qadınların çoxu, hər şəhərdə mövcud olan türbələrə “İmamazadə”yə gedərək onların məzarları yanında yerləşən bir daşı qucaqlarına aldıklarını, bu qadınların bu daşın sayəsində uşaq dünyaya gətirəcəklərinə inandıqlarını söyləyirdi [2, s. 8; 16; 24; 79]. Bu sadalananlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, publisist bu felyetonuyla təkcə cahil müsəlmanları deyil, bütün bəşəriyyət insanının cahilliyini tənqid atəşinə tuturdu:

“Habelə camadatin ağrı da var, qarası da. Amma hər sinfin ağrı qarasından şərəfətli ola-ola daşınkı əksinədir. Daşın qarası əziz və hörmətlidir. Ağ daşlar yerlərindən bir qədəm tərpaşə bilməyə-bilməyə, qara daşlar ildə neçə kərə sürü-sürü Xorasana ziyarətə gedirlər və hər yerdə pır, ocaq, kəşfi-kəramət sahibi olurlar. Bunlar deyil məgər xudavəndi-aləmin qüdrəti, vay olsun o adama ki, qəlbini qəsavət basıb bu möcüzələrə şəkk gətirir” [4, s. 119]. Felyetonda “hər sinfin ağrı qarasından şərəfətli ola-ola daşınkı əksinədir” ifadəsini işlətməklə “qara” camaata zülm verən yüksək təbəqəli şəxsləri işarə edən publisist həmyerlilərinə izah etməyə çalışır ki, “möcüzəli” qara daşlara önəm verməkdənsə özünü önəm verin və bu şəxslərə boyun əyməyin, çünki Allahın yaratdığı möcüzə əslində sizlərsiniz.

İnsanlar daşları müqəddəs saymaqla yanaşı, onlara toxunan, onları öpən hacılara, mollalara da Allah tərəfindən seçilmiş müqəddəs bir mələk kimi baxmışlar. Əliqulu Qəmküsarın ən çox narahət edən məsələlərdən bir də bu idi. Publisist “İftira” adlı felyetonunda bu mövzuyla əlaqəli istehza dolu fikirlərini qabarıq şəkildə ifadə etmişdir: “A kişi, insaf elə, bu yekəlikdə də iş olar ki, bir sarsaq Bəhlulün birisi Bakıdan götürüb Kaşi kimi bir kişiyyə böhtan atsın və yazsın ki, Allah eləməmiş guya Hacı Kaşi bir gecə piyan halətində gəlib Hacı Şeyxəli karvansarasının dalandarını ki, bir qoca kişidir, qaranlıqda qucaqlayıb, “hər çə pişayəd xoş ayəd” deyibdir? Dilim lal olsun, bu sözləri danışanda adamın tükələri biz-biz olur və min dəfə istiğfar edir. Həcərül-əsvəd kimi müqəddəs bir daşa sürtülən bir dodaq ara-çaxıra dəyərmə?” [4, s. 121]. Hacı Kaşinin öpdüyü Həcərül-əsvəd daşı Kəbədə ziyarətçilərin müqəddəs saydıqları qara daşın, ibadət daşının adıdır ki, buranı hər il milyonlarla insan ziyarət edir [7]. Elə buna görə də bir çoxları bu daşa inandıqları qədər Hacı Kaşiyyə də inanmış və onun haqqında söylənən həqiqətləri iftira hesab etmişlər.

Ə.Qəmküsarın felyetonları ilə tanış olduqda həm dövrünün ictimai-siyasi problemlərini, həm də xalqın inam və inanclarının nədən qaynaqlandığını öyrənirik. Nəzər yetirdiyimiz bu felyetonların yazılma məqsədi aydın olduğu kimi, onların cəmiyyətə ciddi təsir göstərdiyi də şübhəsizdir. Fanatizmlə, xurafatla, cəhalətlə aparılan mübarizədə Əliqulu Qəmküsarla yanaşı, digər mollanəsrəddinçilərin də zəhməti nəticəsiz qalmadı. Dini xurafata inananların sayı xeyli dərəcədə azaldı, nəticədə maarif, mədəniyyət və ictimai-siyasi münasibətlərin inkişafına təkan verildi. Əliqulu Qəmküsarın və qələm dostlarının müxtəlif janrlı əsərlərində bu cür xurafat yüklü dini inanclara ironik yanaşması, kəskin tənqidi zamanın burulğanında özünü dərk edən insanların qəflət yuxusundan oyanmasına, maariflənməsinə və təhsilə önəm verməsinə gətirib çıxarmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibbəyli İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Əsərləri: 10 cildə, II c., Əliqulu Qəmküsarın ədəbi taleyi: sənətdə və həyatda, Bakı: Elm və təhsil, 2017, s. 304-320.
2. Kazımova F. Əliqulu Qəmküsarın ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı: Elm, 2007, 84 s.
3. Qəmküsar Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq və Qərb, 2006, 162 s.

4. Mehdiyev R. Fəlsəfə: Dərs vəsaiti. Bakı: Şərq və Qərb, 2010, 360 s.
5. Mirəhmədov.Ə. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1998, 240 s.
6. Tanyu H. Türklərdə taşla ilgili inançlar. Ankara: İlahiyat fakültesi, 286 s.
7. http://www.azerbaycandili.az/Vocabularies/Download/13/Dini_terminlər_lüğəti_yeni.pdf

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: ismayilovamahire91@gmail.com

Mahira İsmayılova

CRITIC AND IRONIC APPROACH TO FAITH AND BELIEFS IN THE FEUILLETONS OF ALIGULU GAMKUSAR

The article looks at the life and work of Aligulu Gamkusal Alakbaroglu Najafov, who made invaluable contributions to the literary environment of Azerbaijan, especially in the satirical magazine "MollaNasraddin", and the feuilleton genre he wrote against religious prejudice. Together with his pen friend J.Mammadguluzadeh, A.Gamkusal, who had great services in the delivery of "Molla Nasraddin" magazine to the socio-political world, wrote "Dirt", "Ah past days", "Statistics", "Mecca", "Devil's worker", "Black holiday", "Mashadi", "Slander", "Malaki-naqqal", "Ashabi-kahf", etc., and criticized the shortcomings of the society through such feuilletons and called the people to the path of development. As a result of these feuilletons, which we have analyzed, the struggle of people's beliefs, as well as of Aligulu Gamkusal and contemporaries of Molla Nasraddin against the beliefs that prevent the development of people has been involved in the study.

Keywords: *Aligulu Gamkusal; his life, "Molla Nasraddin", feuilleton, faith and beliefs, criticism.*

Махира Исмаилова

КРИТИЧЕСКИЙ И ИРОНИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ВЕРЕ И УБЕЖДЕНИЯМ В ФЕЛЬЕТОНАХ АЛИГУЛУ ГЯМКЮСАРА

В статье рассматривается жизнь и творчество Алигулу Гямкюсара Алекпер оглу Наджафова, имеющего неопределимые заслуги в азербайджанской литературной среде, в частности, в сатирическом журнале "Молла Насреддин", и жанр фельетона, в котором он осуждает религиозные предрассудки. Вместе с Дж.Мамедгулузаде, А.Гямкюсар оказал большие услуги по доставке журнала «Молла Насреддин» в общественно-политический мир, критикуя недостатки общества посредством таких фельетонов, как «Грязь», «Ах, прошедшие дни», «Статистика», «Мекка», «Рабочий сатана», «Черный праздник», «Мешади», «Ифтира», «Мелакы-наггал», «Асхаби-Кохф» и др., приглашает народ на путь развития. В результате анализируемых фельетонов привлечено к исследованию выступление А.Гямкюсара и молланасреддинцев как против народных верований, исходящих из абсолютизма эпохи, так и против убеждений, препятствующих развитию людей.

Ключевые слова: *Алигулу Гямкюсар, жизнь, «Молла Насреддин», фельетон, веры и убеждения, критика.*

(Filologiya elmləri doktoru, professor Hüseyn Həşimli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 01.04.2020

Son variant 20.05.2020